

AKSARAY ULU CAMİİ*

İbrahim Hakkı KONYALI

Cami, Aksaray çarşısında kendi adını verdiği mahallede şehir parkının doğusundadır. Sağında Kız Sanat Okulu, solunda kütüphane vardır.

Cami'nin batı ve kuzey taraflarına birisi mummyalık damının üstüne perişan bir halde atılmış dört kitâbeli taş buldum.

Bunlardan birisi evvelâ Cami'nin içinde abdest musluğu halinde kullanılırken tamir sırasında dışarıya çıkarılan ve müezzin meşrutasının önüne yerleştirilen tarihî Roma lâhdinin üzerine gelişigüzel konmuştur. Üstünde iki satır halinde güzel bir sülûs ile şu kitâbe okunur:

اهالیدن عنایتله و مفتیدن دلالتله

بحمدالله شد مراقم بیٹک اوچبوز سال هجریده

۱۳۰۰

Ehalinden inayetle ve müftüden delâletle

Bi hamdillah Şüd mürekem bin üçyüz sâl-i hicride. 1300

Bu kitâbe Cami'nin 1300 H. - 1882 M. yılında müftünün delâleti ve halkın yardımı ile tamir edildiğini gösteriyor.

* Vakıflar Dergisi, Ankara 1975, sayı:10, s. 273-288.

Mabedin batısında enkaz arasında bulduğumuz 0,90x0,45 metre ebadındaki bir mermerde de devrinin sülüsü ile üç satır halinde şu kitabeyi okudum:

- ۱- امر بعمارتہ و تجديده السلطان
 ۲- الاعظم سلطان محمد بن المرحوم المغفور
 ۳- علاءالدين بك في سنة احدى عشر و ثمانمايه

Kitâbenin sol kenarında yukarıdan aşağıya (معمارہ فیروز) Mimarûhu Firuz okunur.

Kitâbenin Arapça okunuş şekli şöyledir:

1. Emere bi imaretihi ve tecdidihî es-Sultan
2. ül-A'zam Sultan Muhammed ibn-i merhum-ül-mağfur
3. Alaeddin Bey fi seneti ihda aşere ve semanemiye

Kitâbe dilimize şöyle çevrilir:

«Bunun yapılmasını ve yenilenmesini merhum ve mağfur Alâeddin Bey'in oğlu yüce Sultan Sultan Muhammed 811 yılında emretti. »

Kenâredeki yazının Türkçesi de şudur:

Mimarı Firuz.

Bu kitâbe Karamanoğlu Alâeddin Beyzade Sultan Mehmed'in Ulu camii yaptırmayı ve yenilemesi hakkındadır. Karamanoğullarından Mehmed Bey 811 H. - 1408 M. yılında bu camii yenilemiştir.

Yine buraya atılmış 0,52x0,47 metre ebadındaki bir mermerde de Karamanoğulları devri Sülüsü ile; iki satır halinde şu Arapça kitabe okunur.

- ۱- فی ایام الدولة السلطان
 ۲- ابراهيم بن محمد بن قرامان خلد ملكه

Türkçesi şudur:

«Karamanoğlu Mehmed oğlu İbrahim Bey Sultanlığı günlerinde (yapıldı) Allah mülkünü muhalled kılsın. »

Bu İbrahim Bey bundan evvelki kitabede adı geçen Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğludur. Kitâbede tarih gibi yapılan, yaptırılan şeyin adı da yoktur. Cami'nin

bir tamirle ilâvesine yahud medrese gibi başka bir yapıya ait olması ihtimali vardır.

Bu İbrahim Bey, Karaman hükümdarlık zincirindeki ikinci İbrahim Beydir. Lakabı da babası II. Mehmet Beyinki gibi Taceddin'dir.

İbrahim Bey'in babası Mehmed Bey, onun babası Alâeddin Bey, onun babası Şücaüddin Mirza Halil Bey onun babası Urum Seyyidi şöhretli Bedreddin Mahmud Bey, onun babası Kerimüddin Karaman, onun babası da Nurûh Sofudur.

Bu kitâbede İbrahim Bey «İbrahim b. Mehmed b. Karaman şeklinde geçmiştir.

Kitâbelerde, vakfiyelerde kısaltma kasdiyle böyle babadan büyük dedeye geçmek olağan şeylerdendir. İbrahim Bey'in Karamandaki imaretinin taş vakfiyesinde de adı böyle geçer.

Bu İbrahim Bey'in Topkapı Sarayı arşivinde 5318 numarada kayıtlı 17 metre 35,5 santim uzunluğunda tomar halindeki 835 H. - 1465 M. tarihli Arapça vakfiyesinde de adı babasının ve dedesinin adları şöyle geçer:

«Taceddin İbrahim ibni Mehmed ibni Alaeddin ibni Halil ibni Mehmed ibni Karaman»

851 H. - 1447 M. tarihli bir hüccette de İbrahim Bey ve dedeleri şöyle sıralanmıştır.

الامير الكبير الزاهد امير الامراء السلطان سلطان ابراهيم بن محمد بن علاء الدين بن حليل
بن محمود بن قرمان اعز الله انصاره

١-بسم الله الرحمن الرحيم توسل الى رضوان الله

٢-الداعي الى الله ابو الفضائل محمد راز (ى) المفاخر العمر

٣-الخطيبى فبدل هذه الدار فجعلها وقفا على اهل التفسير

٤-والحديث مباحا لكل الفريقين من الاصحاب الشافعى

٥-وابى حنيفة رضى الله عنها ذلك في تاريخ سنة سبع و ستين و ستمائة¹

Bu hüccet Atabey Fahreddin Arslan Doğmuş'un Konya'daki Atabekiyeye medresesine aittir. Arslan Doğmuş bir Selçuklu veziridir.

Yine Cami'nin kuzeyinde sokağa atılmış bir taş buldum. Taşın sağ tarafı kırılmış, diğer kısımları da yer yer çatlamıştır. Kalan kısımlarda şunları sökebildim:

١ هذا السور فى ايام الدولة السلطان

¹ Bu yazıyı yazdıktan sonra taşın kaybolan parçasındaki yazıyı bulduk buraya aynen koyuyoruz.

۲- بن سلطان علاءالدین خلد الله ملكه

۳- احدى و عشر و ثمانمايه

Bu kitâbe bize Karamanoğlu Alâeddin Beyzade Taceddin Mehmed Bey'in 811 H.-1408 M. yılında Aksaray kalesini tamir ettirdiğini gösteriyor. Bu tarih Ulu Cami'nin tamiri ve yenilenmesi tarihinin aynıdır.

Mehmed Bey Ulu Camii imar ederken Aksaray surlarını da onarmıştır.

Ulu Cami'nin mumyalık denilen eski bezir deposunun üstüne atılan taş yığınları arasında da kitâbeli bir taşın yalnız sol köşesini buldum. Bunda şu kelimeler ve cümleler var idi:

. ۱-

۲- النجار الشافعى

۳- ممالك فى تاريخ سنة سبع و ستين و ستمايه

Bu kitâbe Şafii mezhebinden bir zata aittir. Tarihi 667 H. 1268 M. yılını gösteriyor. Bu tarihte Selçuklu tahtında Sultan III. Keyhüsrev oturuyordu. Aksaraylı Mehmed Hamza kadı bey bu kitabenin bir parçasını vaktiyle Cami'nin içinde bulunduğunu söylemişti, şimdi yok olmuştur. Bu, Şafii zatin Aksaray'da ne yaptırdığı şimdilik bilinmiyor.

Cami'nin batı tarafında Aksaray Din Görevlileri Yardımlaşma Demeği binasının önüne atılmış bir taşta da şu kitabeyi okudum:

قلدى بانى بو مقامه بويله بر اثر بنا

السيد الحاج محمد بن عبد الله اغا

تمام اولونجه مناره ديدم فريد تاريخن

[قد بنى سروسر] بزم عدن اچره

Sağ kenarında da (sene 1118) yazılıdır. Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Kıldı bani bu mekama böyle bir eser bina

Seyyid el Hacı Mehmed ibni Abdulah Ağa

Tamam olunca minare didim Ferid tarihin

[قد بنى سروسر] Bezmi adin içre

sene 1118

Ferid isminde birisinin hazırladığı bu tarih kitabesine göre Abdullah Ağazade Hacı Mehmed isminde bir hayırsever 1118 H. - 1706 M. yılında Ulu camie bir minare yaptırmıştır. Bu minare yıkılmış; sonra şimdiki beton iki şerefeli minare yaptırılmıştır. Bunu aşağıda genişçe yazacağım.

Şimdi camii görelim. Mabedin Taç kapı dediğimiz büyük kapısı batıya şehir parkına açılır. Mabed tamamen kesme taşla yapılmıştır. Duvarlarının bazı yerlerinde kuşak halinde süslemeli taşlar görülür. Biz bunların ilk Selçuklu mabedinin kalıntıları olduğunu kabul etmek istiyoruz. Kaynakların Arhais dedikleri şehir fethedildikten sonra Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mes'ud burada bir cami yaptırmış ve bir de minber koymuştur. Sonra oğlu Sultan II. Kılıçaslan şehri yaparken bu camii yenilemiş ve adını aşağıda inceleyeceğimiz Cami'nin minberi üzerine de kazdırmıştır.

Paris Millî Kütüphanesinde bulunan Farsça «Tarih i Ali Selçuk der Anadolu» adlı kitabda Aksaray hakkında şunları yazar:

بادشاهی قلج ارسلان بن مسعود در سنة خمسين و خمسماية
در اول سلطنت اقسرا را بيناد کرد و کاروان سراپها و بازارها عمارت کرد²

Türkçesi şudur:

550 yılında Mes'ud oğlu Kılıçaslan'ın hükümdarlığı,

Hükümdarlığının ilk zamanlarında Aksaray'ı yaptı, kervansaraylar ve pazarlar kurdu.

Sultan I. Mes'ud 510 H. - 1116 M. yılından 550 H. - 1555 M. yılına kadar hükümdarlık ettiğine göre Ulu camii yerindeki ilk mabed bunun hükümdarlığı zamanında kurulmuştur. Sultan II. Kılıçaslan'ın veliahdlığı yıllarında bu camii yenilediği ve genişlettiği anlaşılmaktadır. Bu hükümdar 37 yıl kadar Selçuk tahtında kalmıştır.

Taç kapının ak mermerden iki mihrabçıklı kısmının bu devirlerden kaldığını kabul ediyoruz. Bu kısmın temellerinde Selçuk devri süsleri görülür. Bu süsler duvarların bazı yerlerinde de göze çarpar. Bu eski kapının üst kısımları yok olmuştu.

Aksaray valisi merhum Ziya Bey'in zamanında 1925 yıllarında mühendis Galip Bey'in hazırladığı plâna göre kapı tamir edilmiştir. Tamirde Kayserili Şeyh ve Saa-

² Sahife: 35.

dettin ustalar çalışmışlardır. Kapının cephesindeki ve yanlarındaki süsler tamamen Ziya Bey'in zamanında hazırlanmıştır. Selçuklular ve Karamanoğulları devirlerinin orijinal süsleri ile hiç alâkası yoktur. Cami'nin batı duvarından taşan kısımların üstüne yerleştirilen hantal ve ağır taş süsler de yenidir.

Bunu bana 4 Eylül 1970 günü camii tetkik ederken bu süsleri kazan ve yapan Osman Muştı anlatmıştır. Tak kapının istelâktitleleri de yenidir. Gönül tamir esnasında orijinal kapının taklid edilmesini isterdi. Her nedense bu yapılamamıştır. Sonradan Tak kapının önüne bir camekan yapılmak suretiyle büyük kapının iyi görünüşü bozulmuştur. Yukarıda aynen verdiğimiz Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in 881 H.- 1408 M. tarihli tamir ve tecdit tarihini gösteren kitâbe işte bu kapının üstünde idi. Tamir esnasında atılmıştır. Mûnasib bir yerine konulması lâzımdı. Portalin içinde sağ tarafta üzerinde yalnız besmele kalan kitâbeli bir taş vardır. Bunun ilk Cami'nin taşı olması ihtimali vardır. Tamir esnasında kitâbenin diğer kısımları taraklanmak suretiyle yok edilmiştir. Kapı kemerlerinin ve sövelerinin süsleri Selçuk devrinindir. Ahşap kapının sağ kanadının üstünde devrinin sülüsü ile:

« قال الله تعالى في كتابه الكريم »

Sol kanadının üstünde de:

« و ان المساجد الله فلا تدعوا مع الله احداً »

yazılıdır. Kapının süsleri güzeldir. Bu kitâbe «Mescidler Alah içindir. Allah ile beraber başka birisini iddia etmeyiniz. Yani, Allah'a eş koşmayınız», anlamına bir ayettir.

Refikam Şefika Konyalı Cami'nin enini 36 metre 55, boyunu da 35 metre gibi şöyle bir gelişigüzel ölçmüştür.

Bugün bize kadar gelen Cami'nin kitabesinden öğrendiğimize göre mimarı Firuz isminde bir sanatkârdır. Cami'nin kubbeleri duvarlarla 12 kalın yığma sütun üzerine dayanmaktadır. Mihrabın önündeki kubbe ile kuzey tarafındaki müezzin mahfelinin üstünü örten kubbe derindir. Diğerleri çarpı işareti şeklinde tamamen taştandır. Mihrabın üstündeki kubbe diğerinden derindir. Eteğinde dört pencere var idi son tamir esnasında örülme suretiyle kapatılmıştır. Müezzin mahfilinin üstünü örten kubbe bundan küçüktür. Bu ikinci kubbenin kuzeyini 2,86 metrelik kısmının başka yerlerde eşine rastlanmayan taş istelâktitleler süsler.

Cami'nin kuzey duvarında çatlamalar vardır. Bazı çatlamaların tehlikeli olduğu söylendi. Cami'nin tak kapıdan girince karşımıza gelen yığma sütunun alt kısmı vaktiyle çatladı için demir çemberlerle kenetlenmiş ve üstü de sıvanmıştı. Son tamir sırasında bu sıvalar soyulmuş, çemberi meydana çıkarılmıştır. Cami'nin kuzey tarafında 5 kemerli kısım vardır. Bu kısımlar birbirine yine kemerli kapılarla bağlanmıştır. Bunların üstünde de aynıyle beş kemerli ikinci kat halinde müezzin

ve kadınlar mahfili vardır. Buraya tak kapıdan girince soldaki taş basamaklı merdivenle çıkılır. Bir de kuzey tarafındaki merdivenle dışarıdan buraya açılan bir kapıdan girilir.

Mabedin kuzey sağ köşesinde de «Parmak Kapı» denilen üçüncü bir kapısı vardır.

Mabedin mihrabı alçıdandır. Çok harab olan mihrab son zamanlarda yağlı boya ve çeşitli süslerle dejenerleştirilmiştir. Bu mihrabın aslına uygun, bir şekilde restore edilmesi lâzımdır. Cami'nin sağ kible köşesinde şimdi örölmüş olan bir kapı vardır. Burada duvarın içinde bol sulu bir kuyu var idi. Eskiden burada abdest alınırdı. Kuyu dibinden ağzına kadar tandır şeklinde pişmiş çamurla örölmüştür. Suyu çok boldu. Bunun gibi bir kuyu da Cami'nin batısındaki Sanat Okulu'nun bahçesinde vardır. Söylendiğine göre kuyuların dibinde coşkun bir şekilde akan sular varmış. Bir ara belediye bu kuyudan elektrik motoru ile su alarak parkı sulamıştır. Suyu biraz tuzlu olduğu için bitkilere pek faydalı olamadığı için tatil edilmiştir.

Cami'nin kible tarafındaki eski halkevi yeni sanat okulunun temeli açılırken toprak altından Bizans devri döşeme mozaikleri çıkmıştı. Bizans devrinin Arhais sarayı burada imiş. II. Kılıçaslan'ın sarayının da burada olduğunu söyleyenler vardır.

CAMI'NİN ŞAMDANLARI

Cami'nin mihrabının iki tarafında bakırdan iki büyük şamdan vardır. Her ikisinin üstüne devrinin çok güzel bir sülüsü ile şu kitâbeler kazılmıştır:

«قد وقف هذه المشكات السيد عبدالباقي لاجل جامع الكبير الواقع في بلدة اقسراى سنة اربع و تسعين

و الف ١٠٩٤»

Kitâbenin Türkçesi şudur:

1094 H. - 1682 M. yılında vakfedilen bu şamdanlar yazıları ve yapılaş tarzları ile iyi muhafaza edilmeleri gereken tarih yadigârlandır.

Cami'nin kible duvarına asılmış bir levhada nefis bir talik ile yazılmış Hazreti Peygamber hakkında şu levha okunur:

سنسین ای شاه رسل عالم جانك كوئشي

دامن صنع صور اولدى آنك پردكشى

نسخه ذاتك ايكن لفظ و حروفدن عارى

كورينور صورتله معنىء ذاتك روشى

سر ذاتك ایدہ چن پردہء صورتندہ ظہور
 كیم كرور ظلمت لیل اچون عجب ماہ وشى
 كوردیلر بلمدیلر ذات شریفك هر كز
 عرب و هند و عجم هم نیجه اهل حبشی
 نه بیلور كوهر مقصود ازل قدرنی اول
 صادقاً اولمسه كر پوتہء عشق سیم كشی

Şair ve nazım Sadık'ın yazdığı bu manzumeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Sensin ey şahi rûsül âlemi canın güneşi
 Dameni sun'î suver oldu anın perdekeşi
 Nushai zatin iken lâfzu huruftan ari
 Görünür suretle mani zatin revîşi
 Sırrı zatin ide çün perdei suretde zuhur
 Kim görür zulmeti leyl icre aceb mahveşi
 Gördüler bilmediler, zat-i şerifin gergis
 Arab-ü Hind-ü Acem hem nice ehl-i Habeşi
 Ne bilür gevher-i maksud-i ezel kadrini ol
 Sadıka olmasa ger puta-i aşk simkeşi

YAZMA KUR'ANLAR

Camide iki yazma Kur'anı Kerim vardır. Bunlar emekli müezzin Niyazi Şenses'in dolabında kilid altında muhafaza edilmektedir.

Birisi 0,32x0,21 metre ebadındadır. Çok güzel bir sülüs ile yazılmıştır. Birinci ve ikinci sahifeleri orta derecede tezhiplidir. Sonunda şunlar yazılıdır:

۱- قدکتب هذا المصحف الشريف

۲- محمد نورى الاقسراي المعروف بامام زاده وهو من

۳- تلاميذ محمد الشوقي الطريزوني والحاج يعقوب حقي النكدوي

۴- غفر الله لهم ولوالديهم ولمن نظر وقرأ هذا المصحف

۵- الشريف وهذا مصحف الثالث والعشرين باعتبار الكتب

۶- وقد تم كتبه في سنة اثنتين وتسعين ومائتين والـ

۷- من هجرة من له العز والمجد والشرف

Her sahifesinde 15 satır bulunan bu Kur'anı Kerim ketebesine göre 1292 H. – 1870 M. yılında İmam zade şöhretini taşıyan Aksaraylı Mehmed Nuri tarafından yazılmıştır. Bu hattatın yazdığı yirmi üçüncü Kur'anı Kerim'dir. Hat hocaları Trabzonlu Mehmed Şevki ile Niğdeli Hacı Yakıp Hakkı'dırlar.

Diğer sahifesinde Arapça şu vakfiye okunur:

قد وقف هذا المصحف الشريف

الحاج الشيخ ابراهيم آغا بن الحاج عثمان بك وفقاً صحيحاً لرضاء الله تعالى بشرط ان يوضع في الجامع الكبير الذي وقع في بلدة آقسرائي ويقراً فيه بحيث لايباع ولايشترى ولايرهن ولايبدل فمن بدله بعدما سمعه قاعماً اثمه على الذين يبذلونه
انه سميع عليم

Bu vakfiyeye göre bu mushafı Hacı Osman Beyzade Şehy Hacı İbrahim Ağa, Aksaray'daki Ulu Camide okunmak için vakfedilmiştir. Koyduğu şarta göre Kur'an satılamaz, değiştirilemez, değiştirilemez, rehin konamaz, satın alınamaz. Bunları işittikten sonra bu istenilen şeyleri yapanların günahı kendi üzerlerine olacaktır.

Şimdi bu vâkîfın torunlarından Aksaray'da «Şişman» soyadı taşıyanlar vardır.

AKSARAY'IN TARİHİNİ SÖYLEYEN BİR YAZI

Cami'nin içine asılmış bir Aksaray müftüsünün Aksaray'ın tarihi, eski adları ve vasıfları hakkında söylediği bir manzume gördük. Efsanevi ve tarihe uymayan kısımları bulunan Aksaraylılarca pek meşhur olan bu manzumeyi de buraya alıyorum:

اقسرائيك وضع ايدن بنيادني

شاه نهبادر سام اولادي

ضبط ايدوب سلطنت ايله اول

آدى صونيه ديديلر بيك بيل

ظهور ايدوب صكره يونان

ملك يونان ديديلر ثاني

چوق ايدي آنده اعسكر اسلام

انكچون ديديلر دار الظفر

چنگه دنيايه كلدي اول حضرت
 بيه صونيه ايله بولدي شهر شهرت
 آل سلجوقه دوشوب نوبت
 آدنی آقسرائي ديديلر اول ساعت
 ياشاماز آك احقارت ايدن
 نيجه اوگسون كه اني غارت ايدن
 ظلم ايدو ب حقارت ايدنه مولا
 روزو شب ويره آكا يوزنيك بلا
 آمين

<u>قبه الاسلام</u>	<u>ملكيونان</u>	<u>صونيه</u>
۳	۲	۱
<u>آقسرائي</u>	<u>صونيه</u>	<u>دارالظفر</u>
۶	۵	۴

Manzumeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Aksaray'ın vâ'z eden bünyadını
 Şah Nehvad'dır Sam evlâdı
 Zaptedüp saltanat ile ol
 Adını Sonya dediler bin yıl
 Zuhur edüp sonra Yunan
 Milk-i Yunan dediler sani
 Çok idi anda askeri İslâm
 Anın çün didiler kubbet-ül İslâm
 Olmadı feth için asla sefer
 Anın çün didiler Dar-ül-zafer
 Çünkü dünyaya geldi ol hazret
 Yine Sonya ile buldu şehir şöhret
 Al-i Selçuka düşüp nevbet
 Adını Aksaray dediler ol saat
 Yaşamaz ana hakâret eden
 Nice onsuz ki anı ğaret eden

Zulmedüp hakaret edene Mevlâ

Ruz-ü şeb vere ana yüz bin belâ

Amin

<u>Sonya</u>	<u>Milk-i Yunan</u>	<u>Kubbet-ül İslâm</u>
1	2	3
<u>Dar-üz Zafer</u>	<u>Sonya</u>	<u>Aksaray</u>
4	5	6

Manzumeye göre Aksaray'ın şu altı adı ve vasfı vardır:

1. Sonya
2. Milk-i Yunan
3. Kutbetül İslâm
4. Dar-üz Zafer
5. Tekrar Sonya
6. Aksaray

Hazreti Nuh'un oğlu Şam'ın evlâdından Nehbad'ın Aksarayı kurduğu ve adına Sonya denildiği hakkında ciddî hiçbir kaynakta herhangi bir işarete rastlanmaz. Her şehrin böyle efsanevî masal şeklinde menkıbeleri vardır. Karaman Eyaletine, Konya'ya bir çok kaynaklarda, Selçuk kitabelerinde Taht-ı Yunan, Milk-i Yunan, Memleket-i Yunan denildiğini görüyoruz. Dâr-üz zafer ve Kubbet-ül İslâm herhangi bir yer hakkında kullanıldığı gibi Aksaray için de bir vasıf olarak kullanılmış bir terkiptir.

Eski kaynaklarda meselâ Selçuk nâmelerinde, Ömerî'nin Mesalik-ül Ebsar fi Memalik-il Emsar adlı kitabında şehrin adı «Aksara اكسارا» şeklinde yazılır. (Sera سرا) da Farsça saray anlamıdır. Daha sonraki kaynaklarda bu ad Aksaray şeklinde yazılmaya başlanmıştır³

CAMİ'NİN BEZİRHANESİ

Cami'nin kuzey tarafında sol köşede kapısı sokağa kuzeye açılan cami ile beraber yapılmış, camiden biraz taşkın tek katlı, bodrum halinde bir yer vardır. Eskiden burada Cami'nin zeytinyağları, bezirleri saklandığı için bezirhane diyorlardı. Sonra buraya bir Selçuk mummyası konmuştu. Bundan sonra buraya mummyalık da denilmeye başlanmıştı. Bir gün Aksaray mebusu merhum Vehbi Bey demişti ki:

- Aksaray'da mağara gibi bir yerde bir mummya vardır. Halk kuraklık yıllarında

³ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde (cild 3, sahife 192'de) dar-i suleha dediği Aksaray'ın kalesinin Ulu ırnak kenarına, şehrin ortasına dört köşe olarak taştan yapılmış müstahkem bir bina olduğunu, burç ve barularının o kadar yüksek olmadığını, bütün burçlarının, dişlerinin, bedenlerinin ve mazgal deliklerinin hendese ilmine göre yapıldığını, küçük kapı, Demirkapı, kiçi kapu, Ereğli kapısı, Konya kapısı adlı 5 kapısı bulunduğunu yazar.

bunu çıkararak suya batırırlar, tekrar yerme getirip korlar!

Ben eski Türk ve İslâm Eserleri Müzesi müdürü Hamdi Zade Abdülkadir Bey'den bu mumyanın bir resmini almış 7 gün mecmuasında ve daha başka mecmua ve kitaplarında neşretmiştim.

Vehbi Bey'in anlattığı mumyanın İhlara'daki gayri İslâmî devirlere ait bir muma olduğu ve oradaki köylülerin yağmur dualarından evvel bulunduğu mağradan alınarak suya batırılıp tekrar yerme konduğunu, bezirhanedeki mumyanın böyle yapılmadığını 1970 yılı Eylül ayı içinde Aksaray'da bu camii incelerken yerlilerden öğrendim. Buradaki mumyanın bir belediye reisinin yıkarak mahrutı kubbesindeki tuğlaları başka yerde kullandığı bir Selçuk türbesinden, getirildiğini söylediler. Bunu bir Selçuk prensine ait olduğunu öğrenmiştim. Sonra vali Ziya Bey'in zamanında bir belediye başkanı bu kıymetli tarih yadigarım buradan aldirarak hatib Mustafa Efendi vasıtasıyla Evrah Kabristanında Cemiyet derecesine gömdürmüştür. İhlara'daki bir muma Niğde müzesine götürülmüştür.

CAMI'NİN DAYAMALARI (PAYENDELERİ)

Cami yağma olduğu söylenen bir tepenin çevresine hakim bir noktasına yapılmıştır. Mabedin doğusunun pek yakınından Karamanoğlu Mehmed Bey'in tamir ettirdiği kale duvarları geçer. Kaleyi 599 H. – 1202-203 M. yılında II. Kılıçaslan yaptırmıştı. Ön kaplama taşları sökülün ve bedenleri bir taş ocağı gibi kullanılan kale duvarlarının izlerine ve ayakta bize kadar gelen parçalarına bu taraflarda çokça rastlanıyor. İşte kale duvarları böyle sökülünce tıpkı Konya'daki yağma tepe üzerine kurulan Alâeddin Cami'nin ki gibi Ulu Cami'nin duvarları istinadsız kalınca yer yer açılma ve çökme tehlikeleri gösterdiği için duvarlarının dışarıdan payendelerle, dayanmalarla destelenmesine lüzum görülmüştür.

Mabedin kible ve doğu taraflarına dayamalar yaptırılmıştır. Bunların bazılarını Dibekzade Mehmed Efendi yaptırmıştır. Bazıları da son zamanlarda yaptırılmıştır. Cami'nin üstü toprak örtülü idi. Taş kubbeleri herhangi bir zelzeleye karşı mukavemetli yapmak için bu mimari tarzdaki binalarda böyle toprak konurdu. Son tamir sırasında, bu topraklar azaltılmıştır. Bunu mahzurlu görenler ve kuzey tarafındaki çatlamaların bundan doğduğunu söyleyenler vardır.

Evliya Çelebi «Karamanoğlu İbrahim Camii dört kemer üstünde kargir kubbe» şeklinde vasıflandırdığı cami ile bu camii kastediyorsa hataya düşüyor demektir. Filhakika Fatih ve II. Bayazıt İlyazıcı defterlerinde Aksaray'da bir İbrahim camii vardır. Amma Karamanoğlu Mehmed Bey camii başta yer alır. Çünkü Mehmed Bey camii dört kemer üstünde tek kubbeli değildir.

CAMİ'NİN HALI KİLİM ZİLİ VE SECCADELERİ

Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanoğullarının Aksaray'ında en iyi halı ve kilimler yapılırdı. İbn-i Batuda seyahatnamesinde Aksaray'ı yazarken şunları söyler:

«Belediye nisbetle koyun yününden imal olunan kaliçelerin (halıların) bir yerde naziri yoktur. Bunlar Şam, Mısır, Irak, Hind, Çin ve Bilad-ı Etrak'e gönderilir.»⁴

Sultan I. Mesud'un yaptığı, oğlu II. Kılıçaslan'ın veliahdlığı zamanında genişletüp yenilediği, Karamanoğlu Mehmed Bey'in de yine yenileyerek imar ettiği Ulu Camide elbette o devirlerinin kıymetli halıları ve seccadeleri var idi. Fakat yerinde selâhiyetli kişilerden tesbit ettiğime göre iyi ve tarihî eserlere musallat olan batılilar ve Amerikalılar Cami'nin en kıymetli halı, kilim ve zililerini birer suretle çaldırmışlardır. Bir defasında bir hırsız Cami'nin kible tarafındaki pencereden kendisini ipe içeriye sarkıttırılmış, en kıymetli halı ve seccadeleri toplayarak kapıyı açmış ve alıp götürmüştür. Bir başka zamanda da yine bir hırsız yatsı namazı vaktinde camie girmiş, bir yerde gizlenerek gecelemiş, en kıymetli halı ve seccadeleri toplamış, sabahleyin müezzin Cami'nin kapısını açıp ezan okumak için minareye çıkınca o da topladıklarını serbestçe alıp götürmüştür.

Bir müftü ile bir müezzinin de vaktiyle kıymetli halıları aşırıklarını söyleyenler oldu.

1970 yılı Eylülünde Vakıflar Genel Müdürlüğü buradaki kıymetli tarihî halı, kilim ve zili gibi sergilerin ayrılmasını bir heyete yaptırdı. Heyetin karşısına camii imar, halılarını değiştirme kastiyle kurulmuş bir dernek çıkmıştır. Bu heyet derneğin gösterdiği 730 kadar irili ufaklı halı, kilim ve zilileri inceledi. Bunlar Cami'nin bir kemer altına gelişigüzel atılmış, güvelerin, böceklerin ve farelerin tahribine terk edilmişti. Dernek 163 bin lira sarfederek camie Isparta cezaevinde yeni ve düz halılar dokuttuğu için bunları sergiden kaldırmıştı.

Bunların içinden 60 kadar halı ve halı seccade ile 90 kadar seri halinde bir müzeye verilebilecek desenli ve çubuklu kilim ve zili ayrılmıştır. Bunlar yine o derneğe teslim edilmiştir. Geri kalanların bir kısmı sergisiz cami ve mescidlere dağıtılacak, hurdalar da elden çıkarılacak.

CAMİ'NİN ŞAHESER MİNBERİ

Bu büyük minber Türk ahşab işçiliği sanatının şaheser bir örneğidir. Abanosdan yapılmıştır. Sanatkâr bu minber de yazının, sedef kakmacılığının, kabartmacılığın, ince ağaç işçiliğinin ve süslemenin her çeşidini toplamıştır. Minberde birçok güzel sanat kollarının elele verdiğini görürüz. Tarihî minber zaman zaman lâyük ve

⁴ İbn-i Batuda seyahatnamesi, Cild-1. ,Sahife 41, 324-325'de Aksaray hakkında, geniş bilgidir.

ehil olmayan eller tarafından hoyratça tamir görmüş, şurasına burasına bilhassa kapı kanatlarının arkalarına gelişigüzel parçalar çakılmıştır. Bu arada sağ tarafından 7, sol tarafından 11 parça eksilmiş veya aşırılmıştır. Bu yerlerin benzerleri ile kapatılması temenni olunur. Göbeklerdeki sedefkârî işler çok muvaffaktır. Şurasına burasına beşer şualı yıldızlar serpilmiştir. Bu yıldızlar 20 nci asrın sanatkârları tarafından taklid edilerek mebzulca kullanılmaktadır. Minberin kapısının üstündeki aynalıkda üç satır halinde Arapça bir kitâbe vardır. Birinci satır aşağıdan yukarı, ikinci satır yukarıdan küfî, üçüncü satır da solda yukarıdan aşağıya yazılmıştır. Kitâbe şudur:

۱- في ايام السلطان

۲- المعز الدنيا والدين ركن الاسلام والمسلمين ملك بلاد الروم والارمن ابو الفتح مسعود بن قلع

۳- ارسلان ناصر امير المؤمنين

Kitâbeyi bir de yeni harflerle yazalım:

– Fi eyyami's-Sultan

– El-Muizzi'd-dünya ve'd-din Rükni'l-İslâmi ve müslimin Melik-i Bilâdi'r-Rum-i ve'l-Ermen ebü'l-feth Mesud İbn-i Kılıç

– Arslan Nâsır-ı Emiri'l-Mü'minin.

Kitâbe dilimize şöyle çevrilir:

«Emir-il Mü'minin yardımcısı Kılıçaslan'ın oğlu feth babası, Rum ve Ermen bel-delerinin Melik'i, İslâm'ın ve müslümanların dayanağı, din ve dünyanın azizi Mes'ud'un hükümdarlığı yıllarında. »

Bu kitâbe bize minberin Konya Selçuklularının ikinci Sultanı I. Kılıçaslan'ın oğlu I. Mes'ud'un hükümdarlık yıllarında yapıldığını gösteriyor.

Sultan Mes'ud 510 H. - 1116 M. yılından 551 H. - 1156 M. yılına kadar hükümdarlık yaptığına göre bu yıllar içinde yapıldığı kabul edilecektir. Minber kapısının sol sövesinde yukarıdan aşağı, sağ sövesinde aşağıdan yukarıya yazılan ve aynalığın altında devam eden bir kitâbe daha vardır. Onu da buraya alıyorum:

۱- هذه عمارة الامير الاسفهلار الاجل السيد الكبير العادل جمال الدين قطب الاسلام نصير الامام فخر

الانام عز الدولة بهاء الملة

۲- عمدة الخلافة شرف الملوك والسلطين ناصر جيوش المسلمين قانع الكفرة والمشركين عماد الثغور

پهلوان الروم والارمن الب اينانج قتلغ بلکا

۳- ابو سيد غازي قلع ارسلان مؤيد امير المؤمنين اعز الله الفهاره

Kitabeyi yeni harflerle de yazalım:

– Hâzihî İmaret-ül Emir-il-İsfehselar-il-ecel-is-seyyid-il Kebir-il adil Cemal-id-din

Kutb-il İslâm Nâsır-il-İslâm fahr-il enam İzz-id-devle Beha-il mille.

– Umdet-il-hilâfet-i Şeref-il-mülük-i v-es-selatin Nâsır-i Cüyüş-il Müslimin Kaa-mi-il keferet-i v-el-müşrikin imadüs sügur Pehlivan-ir-Rumi ve-l-Ermen Alb İnanc Kutlug Bilga.

– Ebû Said Gâzi Kılıçaslan Müeyyid-i Emir-il Mü'minin Eazzallahü ensarehu.

Bu kitâbe dilimize şöyle çevrilir:

«Bu imare⁵, yani bu mescidle bu minber yüce başkumandan, Emir, büyük adaletli efendi, dinin cemali, İslâmın kutbu, imamı (halifenin) yardımcısı, kulların öğünülecek adamı, devletin izzeti, milletin değerlisi, hilâfetin desteği, sultanların ve meliklerin şerefi, müslümanların askerlerinin yardımcısı, kâfirlerin ve müşriklerin köklerini kazıyan, sınırların direği, Rum ve Ermenin pehlivanı (Kahramanı), Alp inanç, kutluğ bilgâ Ebu Said Gâzi, mü'minlerin Emir'inin teyidçişi Kılıçaslan'ındır. Allah yardımcılarını aziz etsin. »

Bu kitâbede de Sultan I. Mes'ud'un yani babasınıninki gibi tarih yoktur. Parlak ifadeli, tumturaklı vasıflı bu kitâbe bize Kılıçaslan'ın henüz hükümdar olmadığını, Emir ve bulunduğu yerin başkumandanı olduğunu gösteriyor. Sultan I. Mes'ud'un 3 oğlu var idi. Birisi kendisini beğenmiş, kibirli, ikincisi evcimen idi. Üçüncüsü akıllı idi. Sultan Mes'ud onu kendisine veliahd seçmişti.⁶ Ona babasının, I. Kılıçaslan'ın adını vermişti.

Yukarıda yazdığımız gibi saltanatının başında 551 H. - 1156 M. yılında Aksaray'ı bina etmiş, kervansaraylar, pazarlar kurmuştu.⁷

İşte bu Kılıçaslan yurdunu 586 H. - 1190 M. yılında sağlığında 11 evlâdına paylaştırmış, Sivas ile Aksaray'ı oğlu Melikşah'a vermişti. Sonra oğulları babalarını dinlememişler, onun üstün hakimiyetini inkâr etmişlerdi. Nihayet Kılıçaslan kurduğu, imar ettiği Aksaray'ı oğlunun elinden kurtarmak için yaptığı savaş sırasında hastalanarak 580 yılı Şaban'ının ortalarında, 29. 8. 1191'de ölmüş⁸, cenazesi mumyalanarak Konya'ya getirilmiş, Alâeddin Tepesi'nde kendisinin yaptırdığı mah-

⁵ Cami, mescid, han, hamam, medrese vesaire gibi şeylere Araplar imaret derler. Bu kelime bizde daha çok aşevi anlamına kullanılır olmuştur. Buradaki imaretle mescid ve minber kastedilmiştir. Çünkü minberin bir başka yerinde bunu yapan yazılırken (mescidin ve minberin mimarı) denilmektedir. Alb, inanç, kutluğ ve bilgâ Türklerde büyükleme vasıflarıdır. Kahraman, imanlı, kuvvetli ve bilgiçanlamaları nadir.

⁶ Tarih-i Al-i Selçuk der Anadolu, Sahife 38'de ibare aynen şöyle:

هو راسد پسر یکی خود رای دوم خاند آرای سوم
فرزند نادر پادشاهی را باو داد نام پدرش را باو
داد: بزود...

⁷ Düvel-i İslâmiye sahife 216'da bunun hükümdarlık yılını 551 H. - 1156 M. 'den başla-tır.

⁸ Tarihi Eb-il-Fida, cild 3, sahife 85.

ruti kubbesi mavi çinilerle süslü muhteşem türbesine konmuştur.

Kılıçaslan babasının Aksaray'da yaptırdığı camini klâsik mimarîde (Hafz ve İsbat) diye ifade edilen bir şekilde onarmış ve adını da minbere yazdırmıştı.

Muhteşem minberin sağ alt kısmında ayakkabılık, süpürgelik denilen ağız açığının üç tarafına yazılmış bir kitâbe daha vardır. Bunu da alıyorum:

١- معمار المسجد والمنبر صلاح الدولة

٢- زين الحاج خوجه نوشتكين

٣- الجمالی دام [موقفه] العز والبقا

Kitabeyi bir de yeni harflerle yazalım:

– Mimar-ül-Miscid-i v-el-minber salah-üd-devle

_ Zeyn-ül-hâc hoca Nuştekin

– El-Cemâlî dame müvaffekiyetühû⁹ el-izzü v-el-beka v-ed-devlete.

Kitâbenin Türkçesi şudur:

«Bu mescidin ve minberin mimarı devletin selâhi (devlet işlerine yaraşık), Hacı'nın süsü, hoca Nuştekin-i Cemâlî'dir. Onun devlet, izzet ve beka yolundaki muvaffakiyeti devamlı olsun»

Hoca çok kere zenginler, ticaret erbabı için kullanılan bir kelimedir. Mimarın adı Nuştekin'dir. Eski Türkler'de böyle adlar çoktur. Lâkabı da Cemâlîdir. Aksaraylı büyük âlim ve müderris Mehmed Cemâliddin'in evlâdı ve torunları da Cemâlî lâkabını taşırlar. Yavuz'un ve Kanuni'nin sadrazamı Aksaraylı Pir Mehmed Paşa'da Cemaleddin-i Aksarayî'nin torunlarındandır. Kendisi, evlâdı ve torunları da Cemâlî lâkabını taşırlar. Bu mimarın ailesinden gelmiş olmaları ihtimal içindedir.

Minberin kapı kanatlarında, korkuluklarında Selçuklu devri sülûsü ile Fatihe, ihlas, fetih sûreleri ile Bakara sûresinin 255 ve 256. âyetleri kûrsî âyeti yazılmıştır.

Arapların (her hattat cahildir) şeklinde dilimize çevirdiğimiz bir tekerlemeleri vardır. Bu minberin hattatı da öyledir. Kur'an âyetlerinin bazı kelimelerini yanlış yazmıştır. Fatihe sûresindeki (المغضوب) kelimesini (انعمت عليهم), cümlesini de bitişik olarak (انعمت عليهم) şekillerinde yazmıştır.

Herkesçe, her müslümanca bilinen sûreleri ve âyetleri buraya almaya lüzum görmedim.

Minberde Osmanlılar devrindeki tamirlerde yazılarda ve süs yerlerinde bazı ka-

⁹ Bu kelimenin موقفته olması daha uygun olacaktır. Burada kopya hatası olsa gerek. Zaten hattat Kur'an âyetlerinde bile hata ettiği için bu tahminimizin doğruluğu kabul edilir.

rışıklıklar olduğu kolayca anlaşılıyor.

Mimarın Sultan Mes'ud devrinin bir sanatkârı olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunu yazı üslûpları açıkça gösteriyor.

Konya'daki Alâeddin camisinde de bu Ulu Camisindeki abanoz minbere benzeyen, bunun kadar muhteşem, büyük bir sanat eseri olan bir minber daha vardır. Bunu da 550 yılı Recebinde (1155 M. yılında) Ahlatlı üstad Hacı Mengübertî yapmıştır.¹⁰ (Mengü) hüda, Allah anlamındadır. (Berti) garb Türkçesinde «verdi» şeklinde kullanılır. Sanatkârın adının garb lehçesindeki ifadesi şöyledir:

Hüdaverdi, Allahverdi, Tanrıverdi.

Bu minberin kapısının üstündeki aynalıkta Sultan I. Mes'ud'un adı şöyle geçer:

عز لدنيا والدين ابوالفتح مسعود بن قلع ارسلان ناصر امير المؤمنين

Türkçesi şöyledir:

«Din ve dünyanın izzeti feth babası, Emir-il Mü'mininin yardımcısı Kılıçaslan'ın oğlu Mes'ud. »

Minber Alâeddin caminin ilk kurucusu Sultan I. Mes'ud adına yapılmıştır. Bu minberin kapı sövelerinde de şu kitâbeyi okumuştuk:

١-السلطان المعظم شاهنشاه العظم سيد سلاطين العرب والعجم مالك رقاب الامم عز الدنيا والدين ركن
الاسلام والمسلمين فخر الملوك و السلاطين

٢-نصير الحق بالبراهين قاتل الكفرة والمشركين غياث المجاهدين حافظ بلاد الله ناصر عبادالله معين

٣-خليفة الله سلطان بلاد الروم والارمن والافرنج والشام ابو الفتح قلع ارسلان بن مسعود بن قلع ارسلان
ناصر امير المؤمنين ادام الله سلطانه وخذ ملكه وضاعف اقباله

Bu kitâbeyi bir de yeni harflerle yazalım:

– Es-Sultan-ül Muazzam Şahinşah-ül A'zam Seyyid-i selatin-il Arab-i v-el-Acem malik-i rikab-il ümem izz-üd-dünya v-ed-din rükn-ül-İslâmi v-el-müslimin fahr-ül-mülûk-i v-es-selâtin

– Nâsîr-ül Hak b-il-berahin katil-ül kefereti v-el-müşrikin gıyâs-ül mücahidîn hâfız bilâdillah Nâsîr-ı ibadillah muin-i

– Halifetillah Sultan-i Bilâd-ir-Rum-i v-el-Ermen-i v-el-Efrenç-i v-eş-Şam eb-ül Feth Kılıçaslan ibni Mes'ud ibni Kılıçaslan Nâsîr-i Emir-il Mü'minin Edamallahü Sultanehü ve hullide mülkehü ve zaafe ikbalehü.

Türkçesi şöyledir:

¹⁰ Bu hususta âbideleri ve kitabeleri ile Konya Tarihi adlı kitabımızın 311-312 nci sahifelerinde geniş bilgi vardır. Bu kitâbeyi Zeki Oral bizden yanlış kopye etmiş ve yanlış yazmıştır.

«Büyük Sultan, Ulu Şahinşah, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, ümmetlerin dizginlerini elinde tutan, din ve dünyanın izzeti, Müslümanların imamı ve İslâm'ın dayanağı, Sultanların ve Meliklerin öğünme medarı, deliillerle hakkın yardımcısı, kâfirlerin ve müşriklerin katili, mücahidlerin arkası, Allah'ın beldelerinin koruyucusu, Allah'ın kullarının ve Allah'ın halifesinin yardımcısı, Rum, Ermen, Efrenc ve Şam ülkelerinin sultanı, feth babası, Emir-il Mü'mininin yardımcısı, Kılıçarslan oğlu Mes'ud oğlu Kılıçarslan. Allah saltanatını devamlı kılsın, ülkesini ebedî etsin, ikbâlini kat kat eylesin.»¹¹

Bu kitâbe II. Kılıçarslan'ın hükümdarlığı zamanına aittir. Ulu Cami kitâbesi onun emirliği, veliahdlığı zamanını göstermesi itibarıyla Alâeddin caminin minberinden daha eskidir. Bu bakımdan da ayrıca önem taşır.

Alâeddin camisinin minberinin kitâbesinde Kılıçarslan'ın dedesi Sultan I. Kılıçarslan'ın adı da geçiyor. Alâeddin camii minberinin alt kısmında ayakkabılık ve süpürgelik gibi kısımlar yoktur.

ARŞİV VESİKALARINDA ULU CAMİİ

Osmanlı hükümdarları kanunnamelerine göre her 25 yılda bir ülkede umumi bir yazım yaparlardı. Bu yazımda yurdun bütün vakıfları, memlihalaları, zeamet ve timarları, koruları, babalarının adları ile erkek mükellef nüfus, köyleri, mahalleleri, köprüleri, kaleleri ve çeşitli vergileri yazdırırlardı. Bunları padişahın en güvendiği tahrir emirleri yaparlardı. Meselâ Karaman Eyaletinin bir tahririni Yavuz adına Kemal Paşazade yapmıştı. Tahrir emininin yanında güzel yazılı bir de kâtib bulunurdu. Defterler çok kere iki tane hazırlanırdı. Birisi Topkapı Sarayında Fatih'in yaptırdığı defterhane hazinesine konur, kapısı padişahın sadrazamda bulunu mühürü ile mühürlenirdi. Birisi de defterhaneye verilirdi.

Topkapı Sarayı müze haline getirilirken buradaki defterlerin çoğu atılmış, bir kısmı yakılmış, bir kısmı da benim neşriyatımla kurtularak Başvekâlet arşivine getirilmişti. Defterhane hazinesinde bulunan defterler Ankara'ya götürülmüş ve ilk zamanlarda Temyiz Dairesinde 158 numaralı bir odaya konmuştur. Bunların sayısı 2323 kadardı. Bunları burada ben buldum. Adına da Kuyudi Kadime arşivi demiştim. Şimdi bu defterler Tapu ve Kadastro umum müdürlüğü arşivine aynı adla taşınmıştır. Bu defterlerde herhangi bir ilâve, silinti ve tahrir yapılamazdı. Yapılacak tashihler ancak nişancının el yazısı ile ve hususi müsaade ile yapılırdı.

Ankara'da Kuyudi Kadime arşivinde içine Aksaray'ı da alan birisi Fatih devrine ait 881 H. - 1476 M. tarihli birisi de 25 sene sonra II. Bayezid adına yazılan 906 H. - 1500 M. tarihli iki ilyazıcı defteri vardır. Eski memuru bunları çöplüğe atmıştı. Her

¹¹ Abideleri ve kitabeleri ile Konya Tarihi kitabımızın 309 ncu sahifesine bakılsın.

ikisini de ben kurtarmıştım. Fatih devrinin defteri yeni 255, eski 564 numarada kayıtlıdır. II. Bayezid'in defterinin yeni numarası 256, eski numarası da 565'dir.

Fatih devrinde Karaman Eyaleti şu vilâyetlere ayrılmıştır:

Konya, Lârende, Seydişehir ve Bozkır, Beyşehir, Akşehir, Ilgın, Niğde, Şücaüddin ve Andugu (Şimdiki Altunhisar), Ürgüp, Ereğli, Aksaray, Koçhisar. Görülüyor ki Fatih devrinde Aksaray vilâyet idi. Osmanlıların bütün tahrir defterlerinde Aksaray'ın vakıfları sayılırken Ulu Cami başta gelir. Ve hepsinde Cami (Karamanoğlu Mehmed Bey Cami) şeklinde geçer. Fatih defterinde aynen şöyle yazılmıştır:

وقف جامع محمد بك بن علاء الدين بك عن ابناء قرمان متولى مولانا ابراهيم بن فضل الله بحكم

پادشاه

Yeni harflerle şöyle yazılır:

«Vakfı cami-i Mehmed Bey İbni Alâeddin Bey an ebna-i Karaman mütevellî Mevlâna İbrahim İbni Fazullah bi hükm-i Padişah»

Fatih zamanında Karamanoğullarından Alâeddin Beyzade Mehmed Beyin Aksaray'daki camimin mütevellisi Fazlullah oğlu Mevlâna İbrahim idi. Bu yazının üstüne (Mukarrer) yazılmıştır ki, bu Cami'nin vakıfları hakkındaki hüküm ve beratlar yürürlükte kalmış ve Fatih mütevellisi Mevlâna'ya da bu hususta berat vermiştir.

Fatih devrinde bu Cami'nin Rumdiğın, Sudadı, Göstük, Alâi köylerinden ve Sü-lümencük mezraasından gelirleri vardı. Köylerin hepsi Aksaray'a bağlıdır, mezraıda oradadır.

II. Bayezit, İlyazıcı defterinde Karamanoğlu Mehmed Bey caminin gelirleri şöyle sıralanmıştır:

Rumdiğın ile Yeşilin, Hisarcık, Altıntaş, Karzanî, Kâfirpınarı, Danişmendli ve Selâme ini mezzarlarından

Susadı köyü ile Aksaray'a bağlı Mance, Erükağaç, Mareson çukuru mezzarlarından

Alâyi köyü ile Aksaray'a bağlı Donuz, Bilviran, Gökpınarı ve Pervane mezzarlarından

Göstük ve Yalnızagaç köylerinden

Sülümencük köyünden

Tavşanca mezzarının nısıf malikânesi.

Bu deftere şöyle bir kayıt da ilâve edilmiştir:

«Zikrolan evkafın muhsulâtı altı sehim kılınup bir sehim mütevellî ve bir sehim hatib ve bir sehim imam-i cami ve iki sehim huffaz ve bir sehim müezzin ve ferraş ve muarrif tasarrufunda ola diye mastur imiş. Köhne defterde mukayyet. Berveçhi

tevzi tasarruf ederler. »

Ulu camide bir de kütüphane var idi. Bunlar harf inkılâbından sonra şuraya buraya atılmış ve dağılmıştır. Bir kısmının da kütüphane bodrumunda bulunduğunu söylediler. Ben Aksaray'ı incelerken kütüphane kapalı ve memuru da izinli olduğu için kitablari göremedim.

Ankara'da Kuyudi Kadime arşivinde 131 numarada kayıtlı 992 H.-1584 M. tarihli İlyazıcı defterinde de hem Karaman Eyaletinin kanunnâmesi ve hem de Karamanoğlu Mehmed Bey'in camimin gelirleri Aksaray, Eyüpili, Hasandağ, Bekir, Koçhisar ve Yüzdecivan nahiyelerinin mahallelerinin, köylerinin ev ve nüfus sayıları ayrı ayrı yazılmıştır. Bu defter Aksaray'ın tarihini inceleme yüzünden çok mühimdir. Defterin başında III. Murad'ın tuğrası ve 13 satır halinde Karaman Eyaletinin Aksaray livasının tahririni yapanların adları vardır. Buraya aynen alıyorum:

- ۱-بسم الله الرحمن الرحيم
 - ۲-الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام
 - ۳-على سيدنا محمد واله اجمعين اما بعد قد
 - ۴-كتب هذه الدفتر المفصل في لوى آقسرای
 - ۵-بامر السلطان ابن السلطان سلطان
 - ۶-مراد خان بن سلطان سليم خان بن
 - ۷-سلطان سليمان خان ابد الله ملكه
 - ۸-وسلطنته الى ابد الدهو روالازمان
 - ۹-بامانت اضعف عبادالله الاح دمصطفى
 - ۱۰-بن احمد دفتر دار خزانةء جانب قرمان حالياً
 - ۱۱-و بقلم احقر العباد قدرى بن محمد عن كاتبان
 - ۱۲-دفتر داركاه على الواقع اتمامه فى اوایل
 - ۱۳- جمادى الاول سنة اثنى وتسعين وتسع مانه
- [۲۹۹۲]

Bu satırlar bize III. Murad zamanında Aksaray Livasının mufassal tahririni Karaman Hazme defterdarı Ahmedoğlu Mustafa'nın yaptığını gösteriyor. Kâtibi de dergâhi Alf defter kâtiplerinden Mehmed oğlu Kadri'dir.

Aksaray Evkafını iyi anlamak için Fatih devri defterlerinden Aksaray'ın içindeki vakıf müesseseleri buraya sıralamayı faydalı buldum:

1. Karamanoğullarından Alâeddin Bey'in oğlu Mehmed Bey cami.
2. Melik Mahmud Hangâhi. Mutasannıfı Hz. Baba Yusuf idi.
3. Zincirili Medrese. Müderrisi Mehmed Çelebi idi. Fatih kendisine berat vermiştir.
4. Beramuniye Medresesi. Müderris Mevlâna Hüsam idi.
5. Ebu bekriye medresesi. Mütevellisi Mevlâna Abdullah idi. Medrese tamire muhtaç idi.
6. Bedriye medresesi. Emir Hoca tasarruf ediyordu.
7. Seyfiye Medresesi. Mevlâna Taceddin idâre ediyordu.
8. Melikiye medresesi. Mehmed Fakih idâre ediyordu.
9. Hacı Bektaş Sultan zaviyesi.
10. Fahriye Mevlevihanesi. Mehmed Çelebi tasarruf ediyordu.
11. Siraciye Darül ilmi (ilimevi) Fazlullah vakfetmiştir. 738 tarihli vakfiyesi görülmüştür.
12. Mübarek Şah kızı Nefise Hatun Türbesi. Mevlâna sülâlesindedir.
13. Mercaniye zaviyesi. Şeyh Hacı Mehmed'in tasarrufundadır.
14. Aksaray'da musluk.
15. Gariplere kefen parası vakfı.
16. Ölülere gül suyu vakfı.
17. Hoca Hüseyin mescidi. Emirzebey mahallesindedir.
18. Fahri Tabib mescidi.
19. Elâgöz mescidi.
20. Şeyh Cemâleddin zaviyesi.
21. Baydı Hatun zaviyesi. Ihlara köyündedir.
22. Feramüziye zaviyesi.
23. Kalember mescidi.
24. Efdaliye Hangâhi.
25. Gazvini Ali zaviyesi.
26. İslâm Paşa Hatun Darül huffazı.
27. Nakkaşiye zaviyesi.
28. Bablı zaviyesi.
29. Debbağlar mahallesi mescidi.
30. Minare mahallesi mescidi.
31. Mevlâna Yakup mahallesi mescidi.
32. Emir Fakih mahallesi mescidi.
33. Hatib mahallesi mescidi.
34. Emir Yusuf mescidi.
35. Paşacuk mahallesi mescidi.
36. Boyacı Ali mahallesi mescidi.

37. Kiçi kapı mahallesi mescidi.
38. Ahmed Bey mescidi.
39. Fikaî zaviyesi.

Niğde yıllığında (sahife 176'da) Ulu Cami hakkında şu yanlış bilgi verilmektedir:

«Karamanoğlu İbrahim Bey camii (hicri 835) 1431. Bu cami Mehmed Bey oğlu İbrahim Bey zamanında hicri 835 tarihinde ikmal edildiği Cami'nin 835 tarihli vakfiyesinden öğrenilmektedir. »

Yukarıda yazdığımız kitâbesine ve arşiv vesikalarına göre camii Karamanoğlu Mehmed Bey 811 H. yılında yaptırmıştır. Hiçbir vesikada Cami'nin Mehmed Bey'in oğlu tarafından yaptırıldığı hakkında işaret yoktur. İbrahim Bey'in vakfiyesi denilen vakfiye başka bir hayır eserme ait olması lâzım gelir.

Ulu Cami'nin mummyalık denilen bezirhanesme atılmış bazı mezar taşları bulduk. Dışarıya çıkarttırarak inceledik. Ayak taşı olduğu anlaşılan birisinin üzerinde:

تعالی فی شهر صفر

سنة ست واربعين وسبعمايه

yazılıdır. Bu 746 yılı Safer ayında ölen birisine aittir. (1345 M.) Altında (Ruhun. selâmette olsun) anlamına Farsça bir cümle vardır. Başka bir ayak taşında da şunları okuduk:

.....

يو الجمعة فی ماه

ربيع الاخر سنة

احدى واربعين وسبعمايه

Bu da 741 yılı Rebiülahiri Cuma günü ölen birisine aittir (1310 M.). Serpuşlu bir taşın bir yüzünde;

قدانتقل

المرحوم خندان بك

ميرلواى آقسرائى

Öbür yüzünde de:

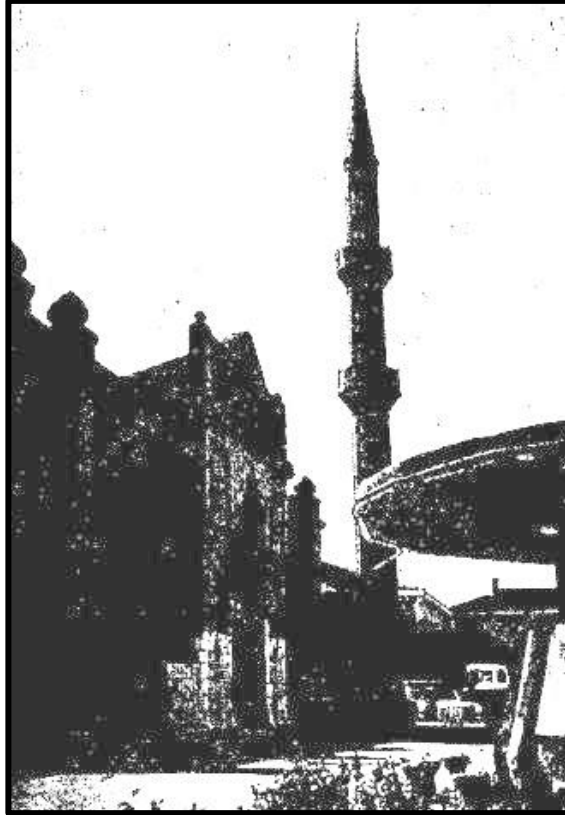
في شهر شعبان

المعظم

سنة ١٠١٦

yazılıdır. Bu mezar taşı da 1016 yılı Şabanında (1607 M.) ölen Aksaray Mir li-vası Handan Bey'e aittir. Bu taşlar başka yerlerden buraya getirilmiştir.

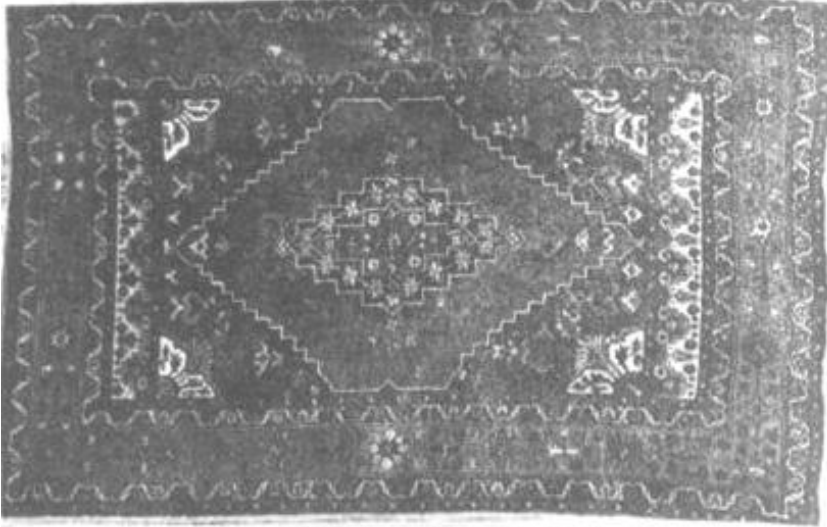
Ulu Cami'deki minberin Aksaray'da Taşpazarı mahallesinde Hoca Yusuf tarafından yaptırılıp sonra da yıkıldığı anlaşılan camiden Ulu camie getirildiği hakkındaki rivayeti kabul etmek istemeyiz. Çünkü Karamanoğlu Mehmed Bey yukarıda yazdığımız cami kitâbesinde Ulu camii yenileyerek imar ettiği açıkça belirtilmiştir. Cami Sultan Mes'ud tarafından yapılmış ve oğlu II. Kılıçaslan tarafından geliştirilerek ibadete açılmıştır.

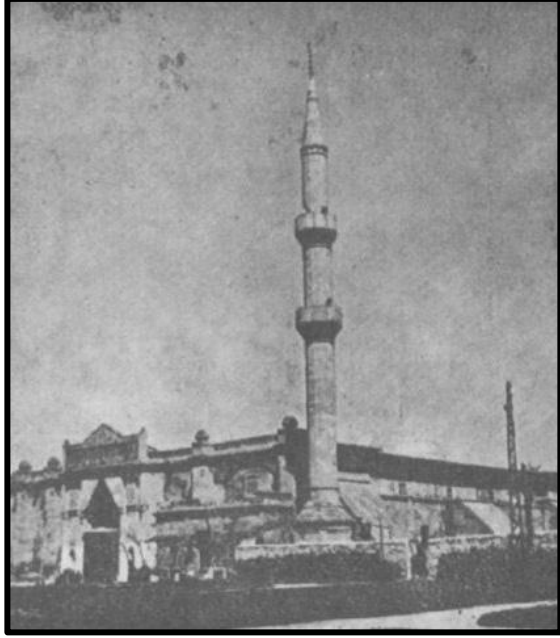
Resim 1: Ulu Cami'in Taç Kapısı, Minaresi ve Şadırvanı

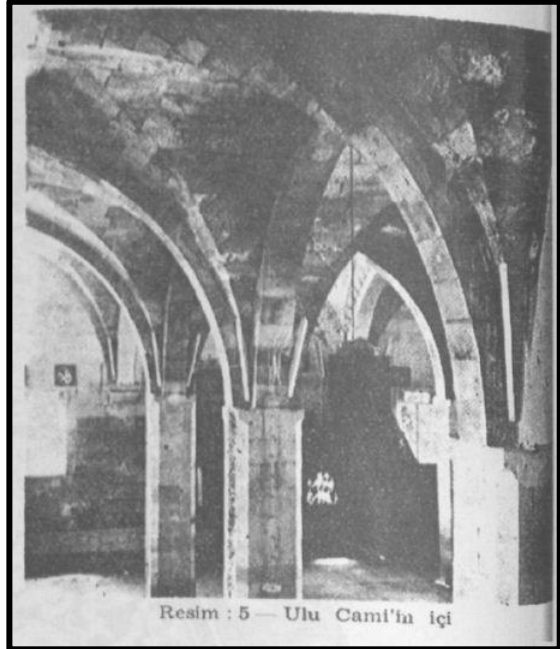
Resim 2: Ulu Cami'in Kıymetli tarihi seccadelerinden biri.

Resim 3: Ulu Cami'in çok kıymetli yadigarlarından bir seccade

Resim 4: Ulu Cami'den bir başka görünüş

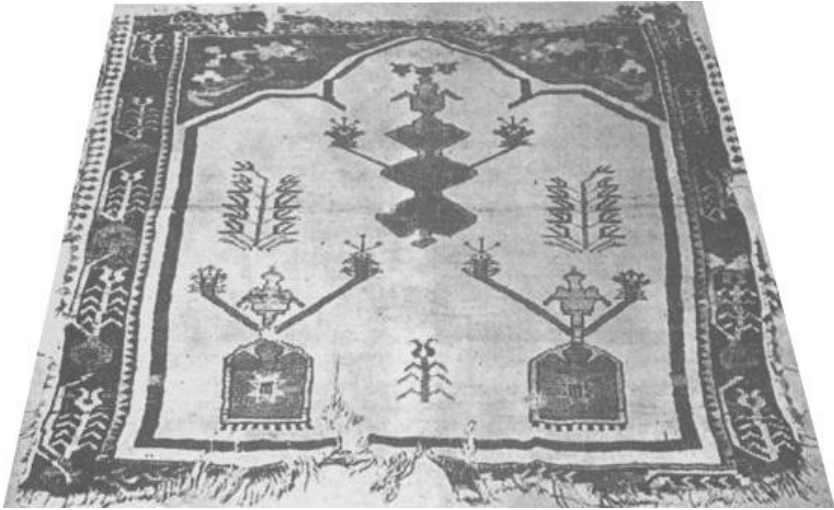

Resim : 5 — Ulu Cami'in içi

Resim 5: Ulu Cami'in içi.

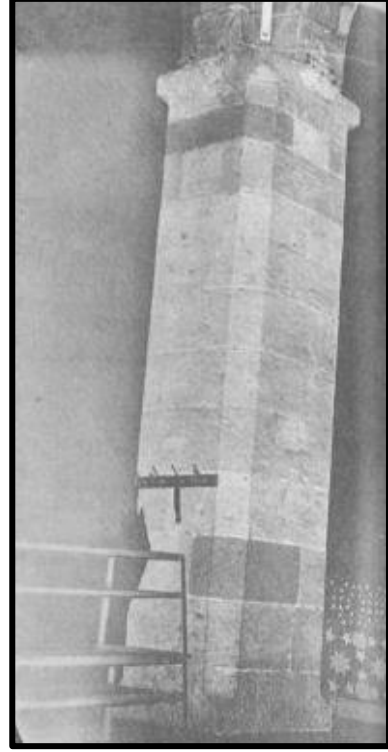
Resim 6: Ulu Cami'nin kıymetli seccadelerinden bir başkası.

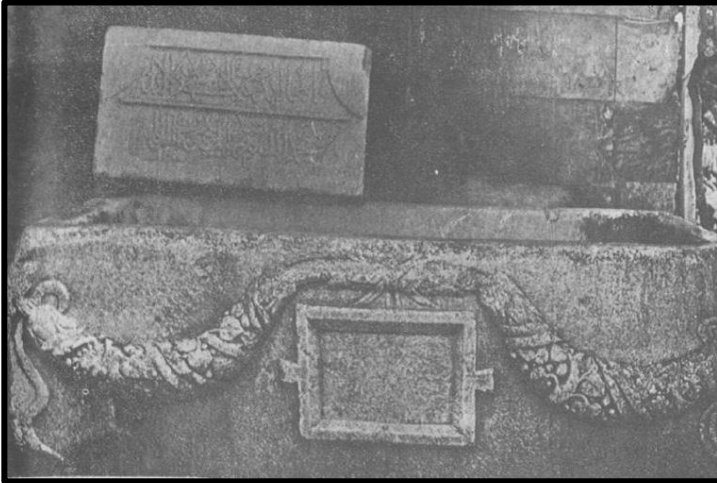
Resim 7: Ulu Camideki seccadelerden bir başka örnek.

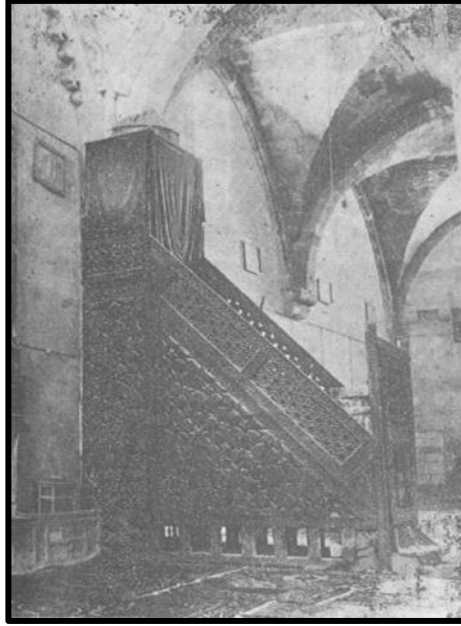
Resim 8: Ulu Camii'nin çatlayan bir sütunu tamir sırasında böyle çemberlenmiştir.

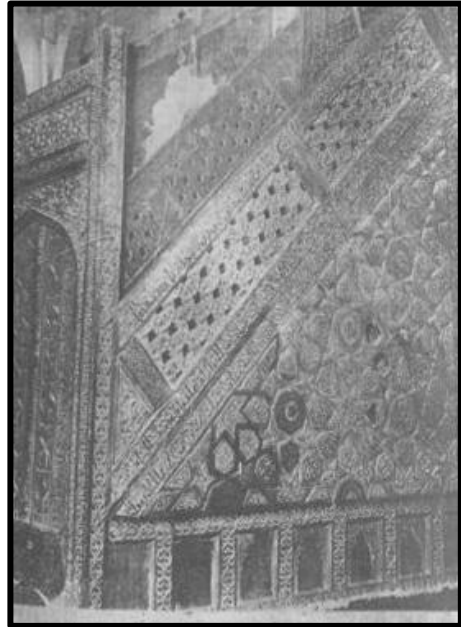
Resim 9: Ulu Camii'nin yağma sütunlarından birisi.

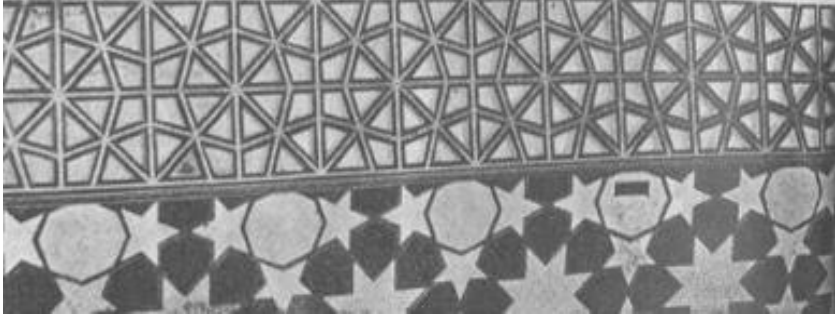
Resim 10: Ulu Camii önünde bir Roma lahdi ve İslami kitabeler

Resim 11: Ulu Cami'in Selçuk Hükümdarı I.Mesud tarafından yaptırılan muhteşem abanoz minberi

Resim 12: Ulu Cami'nin minberinin sağ tarafı.

Resim: 13: Ulu Cami'in tarihi vaaz kürsüsü